

Дар'я Добріян

Художники Вільгельм Котарбінський та Павло Сведомський у створенні розписів Володимирського собору в Києві (1886–1896 рр.)

Daria Dobriian

Artists Wilhelm Kotarbiński and Paul Svyedomski in the creation of paintings of St Volodymyr's Cathedral in Kiev (1886-1896)

The creative activities of artists Wilhelm Kotarbiński and Paul Svyedomski in St Volodymyr's Cathedral in Kiev is investigated. The terms of the contract of the artists are considered and their contributions to the creation of interior of the church are analyzed.

Keywords: art, painting, St Volodymyr's Cathedral, monumental painting, Wilhelm Kotarbiński, Paul Svyedomski

Досліджено творчу діяльність художників Вільгельма Котарбінського та Павла Сведомського у Володимирському соборі. Розглядаються умови контрактів митців та аналізується їх внесок у створення внутрішнього оздоблення храму.

Ключові слова: мистецтво, живопис, Володимирський собор, монументальний живопис, Вільгельм Котарбінський, Павло Сведомський

Культурна спадщина Києва постійно привертає увагу дослідників: істориків, культурологів, мистецтвознавців, етнологів та ін. Однак окремі аспекти культурної історії Києва все ж таки залишаються мало чи побіжно висвітленими, а то й повністю залишеними без уваги дослідників. Серед таких аспектів – участь художників Вільгельма Котарбінського та Павла Сведомського у створенні інтер'єру Володимирського собору у Києві. Історіографія питання дуже широка: у XIX ст. теми, пов'язані із собором, розглядали у своїх дослідженнях: І. Александровський¹, М. Петров² та В. Дедлов³, у радянські часи цю тему не досліджували, зі зрозумілих причин. Новітня історіографія складає низку публікацій та статей, серед яких найбільш комплексна книга В. Г. Киркевича⁴. Однак усі вказані вище праці мало заторкували проблеми виключно соборного живопису, і якщо внесок В. М. Васнецова та М. В. Нестерова більш-менш детально розглядався, то роль В. О. Котарбінського та П. О. Сведомського завжди залишалася в тіні. Саме тому ідея такого дослідження є актуальною та своєчасною, особливо напередодні 120-ї річниці освячення Володимирського собору.

Дослідження та аналіз діяльності художників В. Котарбінського та П. Сведомського, а також визначення їх місця у живописі Володимирського собору – головні завдання пропонованої розвідки.

15 липня 1862 р., в день святкування пам'яті Святого рівноапостольного князя Володимира, відбулося урочисте закладення храму митрополитом Київським і Галицьким Арсенієм. Зведення храму тривало більш ніж 20 років і завершилося у 1882 р., саме тоді і постало питання стосовно того, хто буде займатися оформленням його інтер'єру. У 1885 р. керівником художніх робіт в соборі був призначений історик мистецтва та мистецтвознавець, археолог, професор Санкт-Петербурзького університету та Академії мистецтв Адріан Вікторович Прахов (1846–1916). Він став ініціатором запрошення відомих митців: Віктора Михайловича Васнецова, Михайла Васильовича Нестерова, Михайла Олександровича Врубеля, Павла Олександровича та Олександра Олександровича Сведомських та Вільгельма Олександровича Котарбінського⁵.

У 1886 р. брати Сведомські прибули з Риму до Києва, щоб розпочати роботу над створенням внутрішнього оздоблення собору. З Італії митці привезли свої ідеї та певні напрацювання (що склали 9 картонів). Вільгельм Котарбінський був запрошений дещо пізніше, у 1887 р., однак створювати фрески він почав лише наприкінці 1888 р.

Тимчасовий господарчо-будівельний комітет по завершенню Володимирського собору у Києві заключив з художниками в загальній кількості 3 угоди. Перша – контракт комітету з Павлом Сведомським, від 1 серпня 1886 року. За умовами вказаного документа він повинен був створити 6 євангельських картин з орнаментальними рамами навколо них: «Воскресіння Лазаря», «В'їзд Господній до Єрусалиму», «Таємна вечеря», «Моління на чашу», «Ісус перед Пілатом» та «Розп'яття»⁶. Друга – спільна угода комітету з Вільгельмом Котарбінським та Павлом Сведомським, від 2 листопада 1888 р. Відповідно до контракту, митці «зобов'язувалися розписати стіни Володимирського собору біблейськими картинами, образами святих та орнаментами»⁷. Їм доручили написати 8 сюжетів в нижній частині храму: шість днів творіння, «Бог відпочиваючий по закінченню творення» та «Святий Дух над безоднею», образи святих у повний зріст, образи святих у медальйонах. На хорах вони мали створити: «Преображення Господнє», «Вознесіння Господнє». Третя угода, від 27 липня 1891 р., була підписана комітетом лише з Вільгельмом Котарбінським. Цей документ спростовує тезу про те, що з Котарбінським, як з римо-католиком, не заключали жодних документів і митець мав працювати виключно під керівництвом Павла Сведомського. В угоді йшлося зокрема про те, що Вільгельм Олександрович має написати 8 відділень на хорах, фігури святих в повний зріст, фігури святих в медальйонах, чисельні орнаменти та виконати позолоту на другому ярусі⁸. З самого початку вся робота згідно з угодою від 1891 р. мала би бути виконана Андрієм Мамонтовим, сином московського підприємця та мецената Савви Мамонтова, однак художник раптово помер, а весь обсяг роботи комітет передав В. Котарбінському.

У книзі очевидця подій В. Дедлова «Кієвській Владимирській соборъ. Его художественные творцы» зазначається, що Вільгельм Котарбінський та Павло Сведомський спільно створили 18 картин та 84 окремі постаті святих, більші від людського зросту⁹.

Потрібно зазначити той факт, що роботи Павла Сведомського мають підпис «П. С.», а жодне із зображень, створене Вільгельмом Котарбінським, не підписане. Для уникнення в подальшому плутанини варто вказати зображення останнього.

Котарбінському належить створення композицій: «Преображення Господне», «Створення сонця, місяця і зірок», «Створення риб і птахів», «Створення чотириногих звірів та людини», «Бог відпочиваючий по закінченню творення», або «Четвертий, П'ятий, Шостий і Сьомий дні творіння» у бічних частинах собору, що розташовані на стелі нижніх бокових (північних) приділів. Самостійно Вільгельм Котарбінський написав зображення святих, які розміщені на стовпах бокових приділів внизу та на хорах. У південному кораблі на хорах: чотири зображення святих, розташованих далі від вітваря: Святий Йосиф Вологодський, Святий Митрофан Воронежський, Святий Нифонт Новгородський та Святий Авраамій Смоленський. У північному кораблі на хорах: також чотири зображення святих, далі від вітваря: Святий Микита Стовпник, Святий Пафнутій Боровський, Святий Варлаам Хутинський, Святий Филип митрополит Московський. А також Вільгельм Котарбінський створив зображення Святого князя Федора Ростиславича Чермного, Святого князя Володимира Ярославича, Святої княгині Ірини-Інгігерди та Святого Миколи Святоші, що також розташовані внизу на стовпах, у північних кораблях храму¹⁰.

Учень рисувальної школи М. Мурашка, відомий український художник Г. Світлицький так описує враження від зустрічі із художниками у Володимирському соборі: «У той час йшла робота над розписами Володимирського Собору і нас, декількох учнів, запросив Врубель допомогти писати орнаментиза його ескізами. Яке сумне враження справив на нас тоді Врубель. Маленький, миршавий, у короткому рудому піджаку, з-під якого визирали латки на штанях, він здавався нам жахливим і жалюгідним. Зовсім інша справа – Котарбінський чи Сведомський, ошатні, мало не у фраках, з білими бантами на білосніжних сорочках – ось де справжні художники, до них лячно було підійти, і ми лише здалеку могли спостерігати, як вони пишуть зображення святих. Пам'ятаю, як ми пішли скаржитись Прахову на Врубеля, який не платив нам грошей. Бідний художник, ніхто не зрозумів тоді геніального творця Демона. Для людей, які тоді керували роботами у Володимирському соборі, він виявився чужим»¹¹.

Майстри працювали більш ніж 10 років, і нарешті, у 1896 р., усі роботи в соборі були завершені. Освячення Володимирського собору відбулося 20 серпня 1896 р. в присутності всіх художників, які долучилися до його оформлення.

Відомий російський художник М. В. Нестеров у своїх мемуарах згадував про день урочистого відкриття Володимирського собору: «Ще мить, і у відкриті навстіж двері почулися викрики «ура» і дзвони. До собору під'їхав цар [...]»

Мене з Васнецовим та Котарбінським притисли кудись до стіни, і ми простояли б (герої ж бо дня!) в блаженній тиші всю службу, якби хтось, (гадаю, якась дама), випадково не побачила, що якийсь старанний і в міру ретельний пристав тіснив нас ще далі. Ми чомусь мозолили йому очі. І саме в цей момент сердешна душа побачила це, обурилася, пройшла вперед, сказала генерал-губернатору, графу Ігнат'єву та Костянтину Петровичу Победоносцеву, що тих, «хто створив собор, той повинен бути попереду всіх» – Васнецова, Нестерова та Котарбінського притісняє якийсь пристав. Негайно після цього надійшло запрошення нам пройти вперед, і ми – всі художники – отримали місце відразу ж за царем та великими князями»¹².

Вартість робіт, пов'язаних зі спорудженням собору, становить суму до 900 тис. рублів. На будівництво собору витрачено 282,188 рублів, на внутрішнє оздоблення – до 400 тис. рублів. Павло Сведомський та Вільгельм Котарбінський, виконуючи роботи за спільним контрактом, отримали на двох 59,500 рублів. Між іншим, за роботи на восьми нижніх стелях (дні творіння), «Преображення Господнє» та «Вознесіння» на стелях верхніх приділів ними отримано 28 тис. рублів¹³.

Ставлення до живопису В. Котарбінського та П. Сведомського у Володимирському соборі були різними, а подекуди і вкрай негативними.

Адріан Прахов жартома називав Васнецова і Нестерова «грецькими художниками», а Котарбінського та Сведомського – «варязькими». І коли Адріана Прахова запитували, чому він запросив цих майстрів, той резонно відповідав: «Васнецовпише ікони, а Сведомський (а отже, і Котарбінський) – картини, до яких людям, що моляться, дозволяється під час служби стояти спиною. Уся центральна і середня частина собору розписана Віктором Михайловичем, а Павлом Олександровичем – бокові кораблі. Один іншому не перешкоджають, а різниця стилів не порушує декоративну цілісність розписів собору»¹⁴.

Однак, не всі високо оцінювали роботу «варязьких» художників. Відомий київський художній критик Є. Кузьмін «вважав втратою той факт, що величезні площі сюжету «Вознесіння», створеного П. Сведомським, не були віддані Врубелю», а про постать В. Котарбінського та його внесок автор тексту взагалі не згадує¹⁵.

Ілля Рєпін писав наступне: «Віктору Васнецову ледве вдалося бути допущеним до робіт у Володимирському соборі. І в період найбільшого підйому його художньої творчості в релігійному живописі до нього як комісія, так і духовенство ставилися дуже скептично, а в душі, напевно, відверталися від його глибоких творінь, не розуміли їх: ця виразність була не їхнього приходу.

А коли з'явилися П. Сведомський та В. Котарбінський зі своєю пересічною ординарністю та звичайною італійщиною, коли вони, не особливо хвилюючись, ординарно писали євангельські сюжети зі своїх фотографічних етюдів, з млявим до сліпоти пересічним малюнком, з вульгарним розфарбуванням деінде від себе всієї картини, – духовенство хором заспівало їм алілуя і комісія відчула себе спокійно, з повною довірою до художників, які так прекраснозадовольнили їх смак»¹⁶.

Автор книги «Собор Св. Равноапостольного князя Владимира в Киеве» І. Александровський зазначав: «Пан Котарбінський та пан Сведомський, за характером своїх картин, мають бути зачислені до представників італійської школи, в новітній стадії її розвитку. Їх зображення вражають яскравістю та блиском фарб, особливо у пана Котарбінського, ретельністю роботи, але вони не так сильно зачіпають релігійні почуття. Їхні картини менше від полотен панів Васнецова та Нестерова викликають релігійні почуття»¹⁷.

Кандидат мистецтвознавства, фахівець із монументального живопису та скульптури Борис Микитович Піаніда у статті, присвяченій розписам Володимирського собору, писав: «Щодо плафонів П. Сведомського та В. Котарбінського у Володимирському соборі можемо згадати лише у зв'язку з розповсюдженою думкою про те, що між станковим та монументальним живописом немає жодної різниці, немає ніяких специфічних особливостей.

Порівнюючи плафони В. Васнецова з плафонами В. Котарбінського та П. Сведомського, можна наочно перекоонатися у тому, що станкову картину неможна механічно переносити на стіну без будь-яких збитків як для станкової картини, так і для монументально-декоративного оздоблення інтер'єру»¹⁸.

Живопис художників Вільгельма Котарбінського та Павла Сведомського у Володимирському соборі неможливо оминати увагою. Художники долучилися до створення внутрішнього оздоблення не менше, аніж Віктор Васнецов та Михайло Нестеров. Вони створили у соборі величезну кількість зображень: 20 картин та 84 окремі фігури. Митці продемонстрували високий рівень майстерності та втілили у соборному живописі кращі європейські здобутки. Однак, як вже зазначалося вище, станкові полотна та монументальний живопис мають між собою кардинальну різницю, а тому художники не маючи попереднього досвіду в сфері великих форм, не змогли повною мірою продемонструвати свій талант. Власне цим пояснюється така однозначно негативна оцінка інших художників, критиків, мистецтвознавців.

Отже, беззаперечно, створені В. Котарбінським та П. Сведомським фрески посідають важливе місце у мистецтві України ХІХ століття, а тому їх живопис заслуговує на те, щоб бути розглянутим ще й з іконографічної точки зору.

- ¹ Александровский И. Собор святого Владимира в Киеве. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1897; Александровский И. Собор Св. равноапостольного князя Владимира в Киеве. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898.
- ² Петров Н. Из истории Киевского Владимирского собора. – К.: Тип. Императ. Ун-та Святого Владимира, 1898. – 40 с.; Петров Н. Из истории Киевского Владимирского собора // Труды Киевской Духовной Академии, 1898. – № 12; Петров Н. О расписании стен и вообще об украшении Киевского Владимирского собора // Труды Киевской Духовной Академии, 1899. – № 5. – С. 17–42, № 6. – С. 263–286, № 7. – С. 289–320.
- ³ Дедлов В. Київській Владимірській соборъ. Его художественные творцы. – М.: Издание книжного магазина Гросманъ и Кнебель, 1901. – 86 с.
- ⁴ Киркевич В. Г. Володимирський собор у Києві. – К.: Техніка, 2004. – 144 с.
- ⁵ Там само. – С. 15–25.
- ⁶ Державний архів Київської області. – Ф. Ф–17. – Оп. 1. – Спр. 1062. – Арк. 8–9.
- ⁷ Там само. – Арк. 14–15.
- ⁸ Там само. – Арк. 20.
- ⁹ Дедлов В. Київській Владимірській соборъ. Его художественные творцы. – М.: Издание книжного магазина Гросманъ и Кнебель, 1901. – С. 20.
- ¹⁰ Каталогъ фотографическихъ снимковъ кievскаго Владимірскаго собора фотографа Г. Лазовскаго. – Киевъ, 1896.
- ¹¹ Архів Г. П. Світлицького // Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. – Ф. 32. – Од. зб. 63.
- ¹² Нестеров М. Воспоминания – М.: Советский художник, 1985. – С. 203.
- ¹³ Александровский И. Соборъ Св. Владімира въ Кіеве // Кіевлянинъ. – 1896. – № 229. – 20 августа. – С. 3–4.
- ¹⁴ Прахов Н. Страницы прошлого. Очерки-воспоминания о художниках / Под общ. ред. В. Лобановой – К.: Державне вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – С. 262.
- ¹⁵ Кузьмин Е. М. «Киев, которого не знают» / сост., ст. и коммент. В. Ульяновского. – К.: Лыбидь, 2014. – С. 89.
- ¹⁶ Репин И. Далекое близкое. – М.: Искусство, 1964. – С. 354.
- ¹⁷ Александровский И. Соборъ Св. Владімира въ Кіеве // Кіевлянинъ. – 1896. – № 227. – 18 августа. – С. 3–4.
- ¹⁸ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 90.